

3. Подгаецкий В. В. Микроистория в познавательном пространстве общенаучного исследовательского опыта. Версия 3 / В. В. Подгаецкий // Информ. бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – М., 2006. – № 33: Май 2006 г. – С. 237–246.

4. Поппер К. Р. Предположения и опровержения: Рост научного знания / К. Р. Поппер. – М., 2004.

Надійшла до редколегії 12.11.2012

УДК 930.2

С. В. Мазурик

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТЕМА РУСЬКОЇ (ВОЛИНСЬКОЇ) МЕТРИКИ У ПРАЦЯХ ДОСЛІДНИКІВ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовані історичні дослідження відомих джерелознавців про діяльність Руської Канцелярії Речі Посполитої та утворення книг Руської (Волинської) метрики.

Ключові слова: історіографія, метрика, канцелярія, писар, привілеї.

Проанализированы исторические исследования известных источниковедов о деятельности Русьской Канцелярии Речи Посполитой и образование книг Русьской (Волынской) метрики.

Ключевые слова: историография, метрика, канцелярия, писарь, привилегии.

Historical researches of known experts on a source study about activity of Ruthenian Office of the Polish Crown Chancery and formation of books of the Ruthenian (Volhynian) Metrica are analysed.

Key words: historiography, Metrica, Chancery, registrar, privileges.

Державне об'єднання Великого князівства Литовського та Королівства Польського 1569 р. сформувало специфічні умови для державного управління українськими землями (Волинським, Брацлавським, Київським та Чернігівським воєводствами). Важливість для Речі Посполитої українських земель була фактично визнана верховною владою створенням у складі Коронної окремої Руської Канцелярії, де принаймні на початковому етапі її діяльності справочинство велося руською мовою.

Метою даної статті є з'ясування аспектів вивчення книг Руської (Волинської) метрики у дослідженнях істориків та джерелознавців історії України (М. П. Ковальського [6–9], П. К. Грімстед [4; 17], П. М. Кулаковського [10–13], М. С. Грушевського [2–3], Ю. А. Святця [18], В. І. Воронова [1] та ін.), які приділили увагу тематиці діяльності Руської Канцелярії.

Проблеми джерелознавства історії України XVI–XVII ст. досліджував відомий український історик М. П. Ковальський. Як джерелознавець серед найважливіших напрямів дослідження джерел з історії України XVI–XVII ст. він виокремлював такі: розробка теорії та методики джерелознавства історії України; методи аналізу та критики історичних джерел; аналіз та узагальнення результатів вивчення джерелознавства. М. П. Ковальський наголошував на актуальності розширення потенційної джерельної бази дослідження історії України XVI–XVII ст. У зв'язку з цим окрім доступних на той час в СРСР фондів білоруських, російських й українських архівів дослідник вважав перспективним напрямом єврис-

тичну роботу в сховищах родових архівів (Яблонських, Сангушків, Потоцьких) у Польщі. У 1979 р. вийшла друком книжка М. П. Ковальського «*Источники по истории Украины XVI – первой половины XVII века в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА*», в якій дослідник ставив завданням встановити ступінь адекватності відображення у джерелах дійсності з метою отримання інформації про соціально-економічні явища і процеси розвитку суспільства. Вирішення таких завдань стало можливим на основі документного фонду Литовської метрики Російського (на той час – Центрального) державного архіву давніх актів [6, с. 3].

У 1569 р. відбулося злиття Великого князівства Литовського та Королівства Польського у Річ Посполиту (далі – РП). П. М. Кулаковський зазначив, що саме з того часу в Коронній Канцелярії була заведена окрема група книг. Оцінюючи значення цих книг, американська дослідниця П. К. Грімстед зауважила, що вони містять важливу фактичну інформацію для дослідження адміністративно-політичного, економічного й соціального розвитку Волині, Поділля, Київщини, Чернігівщини у складі Речі Посполитої [4, с. 52]. Окрема група актових книг Коронної Канцелярії для українських земель за 1659–1673 рр. – Руська метрика (далі – РМ) – зберігається нині у складі фонду Литовської метрики в РДАДА. Діючий нині опис (інвентар) її був виданий 1887 р. під назвою «Литовська метрика» [4, с. 53].

Відсутність руських писарів у Коронній Канцелярії і традиція доручати зазвичай ведення окремої книги одному писарю створювали передумови для того, щоб керівництво Канцелярії (канцлер та підканцлер) – виокремлювали книги для фіксації документів, що стосувалися приєднаних українських воєводств [11, с. 27–28]. Відповідно 1569 р. була утворена Руська Канцелярія. За твердженням П. М. Кулаковського Руська Канцелярія була структурною одиницею Коронної [11, с. 86]. Як стверджує П. К. Грімстед, РМ є продуктом діяльності Коронної Канцелярії [17, с. 44–45].

Волинській та Київській землям на Люблінському сеймі 1569 р. були видані привілеї збереження чинності права Статуту 1566 р. за винятком розділу про земську оборону. Це, на думку П. М. Кулаковського, прислужилося відправним пунктом процесу формування автономної правової системи в українських воєводствах [11, с. 52].

До складу Королівської Канцелярії (далі – КК) входили королівські секретарі [11, с. 93–94]. Кожен із секретарів мав свою групу писарів. До функцій писаря, зазначив П. М. Кулаковський, належало: приготування документів на основі минулих споряджених канцлерами чи секретарями, написання листів на публічну ухвалу та різного роду документи, ведення канцелярських книг [11, с. 95]. У Королівській Канцелярії існував і уряд метриканта [11, с. 96].

До складу Руської Канцелярії входили секретарі, які, на думку П. М. Кулаковського, водночас були руськими писарями [11, с. 97]. З середини 1620 р. у Руській Канцелярії відповідно до «Артикулів» шляхти Волинського і Київського воєводств 1606 р., працював лише один писар [11, с. 98]. П. М. Кулаковський з'ясував, що до сфери обов'язків руських писарів входило порівняння змісту документів: чистового впису з чорновим, копії документів із вписаним у книзі, вписуваного документа з оригіналом і тощо [11, с. 99]. Руські писарі виконували також функції декретових писарів та метрикантів [11, с. 101].

5 жовтня 1672 р. згідно з Бучацьким миром, Польща зреклася своїх прав на Поділля й Козацьку Україну. З цього часу, вважає П. М. Кулаковський, сфера юрисдикції РМ обмежилася лише Волинню. Вписання останніх трьох документів до Руської метрики датується 5 жовтня 1673 р. [11, с. 85].

П. К. Грімстед зауважила, що С. Пташицький вважав серію 29 руських книг структурною частиною Коронної метрики [4, с. 54]. На її думку, вперше групу книг РМ було описано С. К. Ганкевичем після повернення Коронної метрики зі

Швеції (1664 р.) [4, с. 54]. Він виокремив 24 томи, яким він надав цифрову і літерну пагінацію. У «Синописі» або «Реєстрі» додані ще п'ять томів, які автор позначив подвійними літерами у назві. Як зазначила П. К. Грімстед, перший додатковий том «ВХ – 25» С. К. Ганкевич сформував сам з чорнових польськомовних документів за 1637–1641 рр., залишених його попередником Я. Бедерманом. Декрети, що містяться в ньому, також записані в перекладі руською мовою [4, с. 36]. Три додаткових томи містять переважно судові декрети і не фігурують серед літерних і цифрових сигнатур «Синопису». Четвертий невеликий том у 85 аркушів, переважно судових декретів за 1605–1609 рр., позначений як «XF», має йти після тому «O-14». 28 томів збірки РДАДА, прореєстрованих С. К. Ганкевичем, доповнює ще один, нещодавно виявлений, з документами за 1609–1612 рр. Цей том зберігається в Бібліотеці Польської академії наук в Курніку поблизу Познані [4, с. 55–56].

П. М. Кулаковський вважає, що на формулювання заголовків книг РМ впливало два фактори. Дві перші книги, розпочаті 1569 р., у перекладі українською мовою отримали назву «Реєстр перших справ руських ... земель Київської, Волинської і Брацлавля Подільського» та «Книги справ землі Волинської...» [11, с. 29]. Проте, зауважив П. М. Кулаковський, побутувала й адекватніша назва книг для українських воєводств: «Книги канцелярії коронної... данин вічних и дочасних, декретів, записів й інших справ поточних земель і воєводств Київського, Волинського та Брацлавського» (1578); «Книги справ воєводства Волинського, Київського и Брацлавського» (1588 р.), «Книги декретів сеймових, данин, конфірмацій та інших справ канцелярії коронної воєводств Київського, Волинського й Брацлавського» (1613 р.). У канцелярському справочинстві використовували спрощену назву цих книг: «Книги руські», «Книги справ руських», «Книги справ волинських». Новий етап у формуванні найменування книг Коронної Канцелярії для Волинського, Київського та Брацлавського воєводств пов'язаний з появою слова «метрика» [13, с. 29].

Визначення кількості книг, які включає в себе РМ, стало для історіографії складним питанням. Спираючись на опис книг Коронної метрики, польський історик-архівіст А. Гулінський 1753 р. ідентифікував 28 книг РМ. Таку ж кількість томів, описуючи книги та акти Литовської метрики, виявив і С. Пташицький. Проте, як стверджує П. М. Кулаковський, він не врахував один том РМ, який зберігається в Бібліотеці Польської академії наук в Курніку і лише нещодавно експертиза довела її приналежність до РМ. Таким чином, разом з курнікським томом налічується 29 оригінальних книг Руської метрики [11, с. 33].

П. М. Кулаковський зауважив, що початково Коронна Канцелярія вела єдину серію томів – «книги вписів». На думку дослідника, лише в 40-х рр. XVI ст. виникли окремі серії книг: «книги декретів», а наприкінці XV ст. – «книги посольств» [11, с. 38–39]. Дослідивши склад Руської серії, П. М. Кулаковський дійшов висновку, що це переважно симбіоз двох видів книг – «книги вписів» та «книги декретів». Розмежування фіксації декретових та вписових документів у РК вимагало одночасного введення чотирьох книг: двох вписових та двох декретових (канцлерські та підканцлерські) [11, с. 40–41].

На процес перерозподілу документальних матеріалів між РМ та КМ з початку 1620 р., на думку П. М. Кулаковського, впливали два чинники: колонізація української шляхти та втягнення у сферу впливу Чернігівського воєводства. Чернігівські документи, вписані переважно польською мовою, видавалися як у Руській Канцелярії, так і у власне Коронній. Це сприяло полонізації справочинства щодо Волинського, Київського та Брацлавського воєводств [11, с. 45].

Стосовно репрезентативності книг Руської метрики власну думку висловила П. К. Грімстед, яка вважала, що кожен документ, який видавався на теренах Волинського, Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств, був офіцій-

ним. Фрагментарний перегляд гродських книг, здійснений П. М. Кулаковським, дозволив йому дійти висновку, що чимало документів, виданих Руською Канцелярією, до книг РМ не потрапляли [11, с. 47–50].

Розвідка про джерела з історії України Польсько-Литовської доби, відповідно до яких відноситься і РМ, міститься й у книжці В. І. Воронова «Джерелознавство історії України» [1]. Як зазначив автор, до складу метрики входять офіційні копії (вписи) значної частини документів, що видавалися в канцелярії за дорученням короля або його довірених осіб [1, с. 89–90]. В. І. Воронов указав, що ще у 70-х рр. XVII ст. та др. пол. XVIII ст. С. К. Ганкевич та Я. Ф. Цивінський уклали два детальних документних описи. Проте РМ ще тривалий час залишалася поза увагою дослідників. Автор вважає, що літературу, присвячену вивченню Руської метрики, можна поділити на дві групи: 1) праці, присвячені вивченню архівної історії метрики; 2) дослідження, що здійснюють джерелознавчий аналіз окремих документів чи їх збірок у складі РМ.

На думку В. І. Воронова, перший напрям був заснований польським істориком-архівістом А. Гулінським, який у 1853 р. написав неопубліковану працю «Історія метрики Коронної і Литовської», де дано й загальну характеристику РМ [1, с. 90]. В. І. Воронов назвав одним з дослідників РМ С. Пташицького, який був метрикантом комплексу реєстрових книг, окремих документів, родовідних документів та карт під назвою «Литовська метрика» [1, с. 91]. У праці «*Описание книг и актов Литовской метрики*» (1887) С. Пташицький навів опис 28 книг РМ, прокоментував характер даних книг, визначив період їх ведення, з'ясував належність до Коронної Канцелярії та архівної історії самої серії [16].

В. І. Воронов зазначив, що вивчення архівного аспекту історії РМ було продовжене майже через століття польськими істориками-архівістами І. Сулковською-Курасовою та М. Возняковою у процесі укладання ними інвентарю книг Коронної метрики. Дослідниці, спираючись на загальний інвентар книг Руської метрики близько 1676 р. та подокументний опис цього зібрання за 1673 р., укладені С. К. Ганкевичем, змогли досить адекватно реконструювати склад метрики [1, с. 91].

В. І. Воронов звернув увагу й на результати дослідження П. К. Грімстед. З середини 80-х рр. XX ст. до її зацікавлень потрапили питання щодо архівної історії РМ, а саме: її загальна характеристика, визначення складу книг, аналіз елементів діяльності РК, як у цілому, так і окремих книг, а також архівознавче опрацювання РМ протягом XVII–XIX ст., зокрема складання описів С. Ганкевичем та Я. Цивінським. Найважливішим здобутком П. К. Грімстед автор називає встановлення точної кількості чистових книг РМ та відтворення процесу їх формування [1, с. 91].

Другий напрям в історіографії РМ, як вважає В. І. Воронов, представлений працями М. Грушевського у «Записках наукового товариства імені Т. Шевченка», який подав невеликі за обсягом джерелознавчі розвідки до публікацій документів РМ [1, с. 91]. У числі дослідників РМ В. І. Воронов назвав і М. П. Ковальського. Зокрема, у 1970–1980-х рр. відомий український джерелознавець проаналізував «міські» документи у складі РМ (локаційні, магдебурзькі, торгово-ярмаркові привілеї, цехові статuti і судові декрети, які стосувалися соціальних протиріч в українських містах. На думку В. І. Воронова, М. П. Ковальський відродив традицію вивчення РМ шляхом подокументної евристики [1, с. 91–92].

В. І. Воронов зауважив, що документи Руської метрики свідчать, що протягом 1569–1673 рр. поступово наростав процес вилучення українських документів із сфери компетенції РМ і переведення їх у зону впливу КМ із зосередженням у Варшаві. Як наслідок, дійшов висновку автор, книги Руської серії практично ніколи не концентрували в собі винятково українські документи, що видавалися Коронною Канцелярією або ж надходили до неї [1, с. 93].

Однією з праць, які характеризують книги Руської (Волинської) метрики, є стаття Ю. А. Свяця «Перша книга записів Руської-Волинської метрики у складі фонду Литовської метрики» [18]. Автор статті подав інформативні фактичні відомості про склад першої книги (за описом С. К. Ганкевича «А-1») РМ, що зберігається у складі фонду № 389 «Литовська метрика» РДАДА (м. Москва). Книга містить 58 документів, з яких 2 документи датовані 1569 р., 23 документи – 1570 р., 14 документів – 1571 р., 17 документів – 1574 р., 1 документ – 1610 р. Основний корпус документів виданий за часів правління Сигізмунда (Жигмонта, Жикгимонта) Другого Августа (1520–1572 рр.). Один документ вписаний 1610 р. за часів Сигізмунда III Ваза (1566–1632 рр.). З 58-ми документів кирилицею написані 54 документи і 4 – польською мовою. Всі документи мають писарські заголовки руською мовою, а також їх польські еквіваленти, зроблені пізніше, на думку професора М. П. Ковальського, С. К. Ганкевичем. Географічно документи стосуються 3 українських воєводств (Волинського, Брацлавського та Київського), інкорпорованих після Люблінської унії до складу Речі Посполитої [18, с. 464–465]. В книзі «А-1» РМ Ю. А. Свяць налічив близько 220 антропонімів. Акти книги можна визначити як публічно-правові. Автор статті запропонував класифікувати їх за формою на такі великі види: договірно-законодавчий; договірно-підтверджуючий; договірно-розпорядчий [18, с. 465–468].

Загалом сучасні та радянські історики лише нещодавно знову звернулися до РМ, але, зважаючи на її сучасне місцезнаходження, вони традиційно пов'язують цю групу книг з Литовською метрикою. Фундаментальне історичне значення цієї групи книг РМ вимагає дальшого кодикологічного і текстологічного дослідження в загальному контексті історії діяльності польської адміністрації на українських землях у 1569–1673 рр. [4, с. 61–62].

Бібліографічні посилання

1. **Воронов В. І.** Джерелознавство історії України / В. І. Воронов. – Д., 2003.
2. **Грушевський М. С.** Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К.; Львів, 1913.
3. **Грушевський М. С.** Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – К., 1993.
4. **Грімстед Патриція Кеннеді.** Руська метрика: Книги польської коронної канцелярії для українських земель, 1569–1673 рр. / Патриція Кеннеді Грімстед // Укр. іст. журн. – 1989. – № 5. – С. 52–62.
5. **Ісаєвич Я. Д.** Загальна характеристика періоду / Я. Д. Ісаєвич // Історія української культури : у 2 т. – К., 2001. – Т. 2.
6. **Ковальський Н. П.** Источники по истории Украины XVI – первой половины XVII в. в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА / Н. П. Ковальский. – Д., 1979.
7. **Ковальський Н. П.** Локационные и магдебургские грамоты городам Украины в составе коронных книг записей «Литовской метрики» второй половины XVI – первой половины XVII века / Н. П. Ковальский // Историограф. и источниковедческие пробл. отечеств. истории: [межвуз. сб. науч. тр.]. – Д., 1983. – С. 3–15.
8. **Ковальський Н. П.** Обзор историографии источниковедения истории Украины XVI – первой половины XVII века / Н. П. Ковальский // Актуальные историограф. пробл. отечеств. истории XVII–XIX вв.: [сб. науч. тр.]. – Д., 1982. – С. 26–48.
9. **Ковальський Н. П.** Анализ архивных источников по истории Украины XVI–XVII веков / Н. П. Ковальский, Ю. А. Мызык. – Д., 1984.
10. **Кулаковський П.** Вивчення автентичності документа в Коронній канцелярії // Наукові записи. Серія «Історичні науки» / П. Кулаковський. – Острог, 2000. – Вип. 1. – С. 196–200.
11. **Кулаковський П.** Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр. / П. Кулаковський. – Острог; Л., 2002.
12. **Кулаковський П.** Публікація документів Руської або Волинської метрики в середині XIX – на початку XX століття / П. Кулаковський // Пам'ять століть. – К., 2000. – С. 75–89.

13. Кулаковський П. Руська (Волинська) метрика: назва, склад, характер / П. Кулаковський // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Історія та археологія. – Д., 1996. – Вип. 1. – С. 58–71.
14. Лаппо-Данилевский А. С. Очерк русской дипломатики частных актов. Лекции, читанные слушателям «Архивных курсов» при Петроградском Археографическом институте в 1918 году / А. Лаппо-Данилевский. – Пг., 1920.
15. Мицик Ю. З джерел до історії Волині XVI–XVII ст. / Ю. Мицик // Наукові записки. – Острог, 1999. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 33–42.
16. Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской метрики / С. Л. Пташицкий. – СПб., 1887.
17. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673 / упоряд.: Г. Боряк, Г. Вайс, К. Вислобоков [та ін.]; передмова Патриції Кенеді Грімстед. – К., 2002.
18. Святець Ю. А. Перша книга записів Руської (Волинської) метрики у складі фонду Литовської метрики / Ю. А. Святець // Осягнення історії: зб. пр. на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя / гол. ред. Л. Винар, І. Пасічник. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С. 461–473.

Надійшла до редколегії 14.01.2013

УДК 94(477.63) «16-17»

І. С. Стороженко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА У ВИЗВОЛЬНІЙ ВІЙНІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII ст.

Автор статті заснував і очолює протягом 24 років на історичному факультеті ДНУ імені Олеся Гончара науковий воєнно-історичний напрямок з дослідження воєнного мистецтва українського козацтва за перші 150 років його існування (кінець XV – середина XVII ст.). Плідна наукова діяльність цього напрямку перетворила університет на єдиний ВНЗ в Україні, де майже чверть століття розробляється воєнно-історична наука козацького періоду. У статті автор знайомить читача з методологією дослідження найяскравішої сторінки у розвитку українського воєнного мистецтва під час Визвольної війни (1648–1657 рр.) під керівництвом Б. Хмельницького.

Ключові слова: Визвольна війна, Б. Хмельницький, воєнне мистецтво, методологія, українське козацтво.

Автор статьи основал и возглавляет в течение 24 лет на историческом факультете ДНУ имени Олеся Гончара научное воєнно-историческое направление об исследовании воєнного искусства украинского казачества за первые 150 лет его существования (конец XV – середина XVII в.). Плодотворная деятельность этого направления превратила университет в единственный вуз Украины, в котором почти четверть века разрабатывается воєнно-историческая наука казацкого периода. В статье автор знакомит читателя с методологией исследования самой яркой страницы в развитии украинского воєнного искусства во время Освободительной войны (1648–1657 гг.) под руководством Б. Хмельницкого.

Ключевые слова: Освободительная война, Б. Хмельницкий, воєнное искусство, методология, украинское казачество.

The author of the article founded and heads during 24 years on the historical faculty of Oles Honchar DNU scientific military-historical direction on research of the military art of the Ukrainian Cossacks for the first 150 years of his existence (the end of the 15th – the middle of the 17th centuries). The fruitful activity in this direction has turned University